

Вікторія Полянська

ЕМПАТІЯ ЯК МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКО-ЕСТЕТИЧНОГО ДОСВІДУ: ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ФУНКЦІЇ

У статті досліджуються феномени емпатії як механізму сприйняття та об'єктивації політико-естетичних об'єктів, а також формування відповідного досвіду, політичних суджень, мотивацій і поведінки. Феномен емпатії аналізується крізь призму політико-психологічного й естетичного підходів із використанням відповідних концепцій політичної психології, естетики та філософії.

Ключові слова: політична естетика, емпатія, симпатія, політична ідентифікація, політичне судження, політична мотивація, політична психологія, політична поведінка, політико-естетичний досвід

***Polyanska V. Empathy as a mechanism of the political-aesthetical experience forming: political-psychological functions.** The empathy phenomena as a mechanism of the apperception and objectivation of the political-aesthetical objects and the appropriate experience, political judgments, motivations, behavior's forming are researched. The empathy phenomena is analyzed by the political-psychology and aesthetical approaches with the corresponding concepts of the political psychology, aesthetics and philosophy.*

Key words: political aesthetics, empathy, sympathy, political identification, political judgment, political motivation, political psychology, political behavior, political-aesthetical experience

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими теоретичними та практичними завданнями. Політико-естетичний аналіз включає дослідження сукупності механізмів і засобів політичної естетики, процесів, що розгортаються у політико-естетичній сфері передусім між об'єктом і суб'єктом. Серед таких механізмів особливе місце посідають процеси об'єктивації й емпатії, що виникають як психологічні та

водночас естетичні феномени, які мають інтенції до реалізації й актуалізації в політичній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій за темою статті. Політична естетика є досить новим напрямом досліджень для української політичної науки, хоча в західній політичній думці вже є певні напрацювання в цій сфері. Серед теоретико-методологічних досліджень з естетики політичної влади слід насамперед назвати праці В.Бушанського [1] і К.Сартвелл [2].

Політико-естетична сфера є досить складною та багатомірною, оскільки для пізнання політико-естетичних феноменів і процесів використовуються методи як політичної науки, так і філософії, психології, зокрема – когнітивної психології та психолінгвістики тощо. Для розуміння сутності концепції емпатії в політичній естетиці в першу чергу слід звернути увагу на праці таких психологів, як М.Л.Хофман, К.Саган, К.Гроос, Т.Ліппс, С.Маркус, К.Роджерс, Л.Большунова, які мають дослідження специфічних психологічних закономірностей феномену емпатії, її соціальних і політико-психологічних функцій.

Послуговуючись логікою Р.Мейя [3], який аргументує тезу про те, що естетика діє за законами психології, а також аналогічними прозріннями згаданих дослідників, ми можемо зробити припущення, що естетичні феномени є за природою психологічними феноменами, тож політико-естетичні феномени також містять певні психологічні механізми об'єктивації й актуалізації в політико-естетичній дійсності. Одним з таких механізмів є досить цікавий і багатомірний феномен емпатії.

Основною метою цієї статті є виявити соціально- та політико-психологічний зміст і функції емпатії, перспективи використання емпатичних процесів для інтерпретації таких політичних феноменів, як політична ідентифікація, політична поведінка, політична мотивація, а також процесу формування політичного судження.

Поняття «емпатії» первинно вживалося в естетиці для вираження та осягнення суб'єктивного досвіду в мистецтві. Вебстерівський словник визначає емпатію як інтелектуальну ідентифікацію з досвідом відчуття, мислення та установками іншого.

Дж. Іган зазначав, що емпатія – це «здатність розуміти і проникати в світ іншої людини, а також *передати йому це розуміння*» [4].

Виділяють три аспекти емпатії: чітке розуміння почуттів, думок, потреб партнерів по спілкуванню, морально-естетичне (або ширше – ціннісне) «відчуження» поточних подій та міцний афективний зв'язок переживання, яке є взаємним з іншими людьми [5].

Емпатія має комплекс соціально-психологічних та політико-психологічних функцій, наприклад, будучи пов'язана із процесами формування мотивації людини до альтруїстичних дій. Так, Ефроїмсон [6] розумів під альтруїзмом групу емоцій, яка спонукає людину здійснювати вчинки, особисто для неї не вигідні і навіть небезпечні, але такі, що приносять користь іншим людям. Йдеться, звичайно, про певні моральні інтенції, але досить звичною є думка про те, що альтруїзм вкорінений в людині на біологічному рівні, тоді як розуміння механізму його дії безпосередньо міститься в здатності людини до емпатії. Із альтруїзмом в широкому розумінні можна зіставити феномен героїзму, який містить у собі вже не лише соціальний, а й політичний компонент, залежно від історичної ситуації.

Мартін Л. Хоффман в роботі «Емпатія і моральний розвиток» [7] вказує на те, що емпатія є невидимим емоційно-афективним клеєм, який скріплює людей та соціальні спільноти. В цьому аспекті емпатія як механізм соціальної або політичної ідентифікації відіграє функцію соціальної та політичної інтеграції та дезінтеграції. Вид ідентифікації та напрям інтеграційних процесів залежить від змісту емпатичного процесу, в якому об'єктивуються політичні ідеї, образи, символи, міфи або навіть стереотипи, установки, настрої.

Соціальні функції емпатії навіть можна пояснити в біологічних термінах. Зокрема, біолог К.Саган [8] вважав, що частина мозку, що відповідає за емпатію, відіграє важливу роль в агресивній, ритуальній та територіальній поведінці, а також в установленні соціальної ієрархії.

Але емпатія має не тільки біологічну, а й культурну, соціальну природу. Формування емпатії щодо певного об'єкта є ціннісно обумовленим. Прийнята суб'єктами ціннісна орієнтація,

їх моральні принципи можуть як заохочувати, так і подавляти емпатичну поведінку, наприклад, виключаючи деяку категорію людей з-поміж достойних співчуття. Іншим критерієм спрацювання емпатичної реакції є групова ідентичність, розподіл на «своїх» та «чужих», традиційна диференціація партнерів по спілкуванню на «ми» та «вони», які стають достатнім фактором для запуску або відторгнення співчуття та сприяння об'єкта емпатії. Фактично, існують дискримінуючі критерії емпатії, які блокують емпатію щодо певних груп. Наприклад, еліти не відчувають співчуття до трудящих, а представники ворогуючих політичних блоків або партій не відчувають співчуття до опонентів та навіть радіють, коли опонент потрапляє в небезпеку або навіть гине.

«Аксіологічна ідентифікація особистості розуміється як перетворення зовнішньої структури ціннісної пізнавальної діяльності в структуру внутрішнього процесу формування ціннісних переваг» [9, с.8]. Формування ціннісної ідентифікації особистості відбувається в процесі соціалізації за рахунок ототожнення та присвоєння певних цінностей суспільства шляхом їх залучення до внутрішнього світу особистості. Усвідомленість засвоєння цінностей соціально-політичного середовища являє собою самостійний вибір цих цінностей, але цей процес обмежується прийняттям або неприйняттям певних цінностей. Прикладом типу аксіологічної ідентифікації особистості можуть бути традиційні цінності, національні інтереси, спільна мета певної групи або спільноти і т.д.

Під впливом соціокультурної системи емпатичні установки та орієнтації можуть розвиватися до рівня гуманізму або, навпаки, – зводитися до мінімуму. Дослідник Р.Вільямс [10] знайшов кореляцію між зростанням конфліктів у суспільстві, де зростає нерівність та знижується рівень міжгрупової емпатії. Здатність до співчуття виявилася соціально обумовленою, а також соціально обумовленою є сама можливість прояву співчуття. Групові реакції (установки) санкціонують або придушують емпатичний процес на індивідуальному або міжгруповому рівні. Так, наприклад, в ідейно-політичній течії класичного соціалізму гуманізм був зведений у одну з найважливіших цінностей, що не

заважало вождям пролетаріїв жорстоко розправлятися зі своїми ворогами. В будь-якій війні або кривавій революції, в будь-якому акті терору можна відзначити наявність групи людей, які співчують своїм ідейним прихильникам та не мають жодного жалю щодо опонентів.

У соціально-психологічному смислі емпатія може також розумітись як симптом або фаза розгортання групової ідентичності, що виражається в співчутті та волі до альтруїзму щодо постраждалого. Важливо зазначити, що існують фільтри для запуску або придушення емпатичного процесу. Окрім акту емоційно-афективної оцінки, важливим фактором запуску емпатичного процесу є певна соціально-статусна категоризація, яка визначає спочатку соціальний статус постраждалого та міру фрустрації постраждалих з урахуванням наслідків, що виникли для неї. Так, здатність людини співчувати іншій людині або, навпаки, залишатися байдужим до її болю залежить від того, до якої соціально-статусної групи людину відносить суб'єкт емпатії. Власне в цьому соціально-статусному розподілі має значення умовний поділ людей на «своїх» та «чужих», будь-то соціальні прошарки або підгрупи політичної еліти або політичної партії, організації, або ж прихильники глобальної ідеологічної течії. Розподіл на «свій»/«чужий» сам по собі вже є початком політичного, смисл же його полягає у мотивах та судженнях стосовно груп, щодо яких сформовані симпатії та антипатії.

С.Маркус [11] досліджує специфічний вид емпатії – естетична емпатія. Ідентифікація з іншими, з іншою особою, іншим «Я» заснована на здатності до формування в психологічній організації своєї особи уявного «Я» у вмінні, здатності поділяти точку зору цього «Я». Фактично, це означає можливість психічного моделювання, тобто процес моделювання «Я» за образом особи іншого, який формується в уяві. Іншими слова, людина може перевтілюватися в образ будь-якого явища і об'єкта.

На думку Л.Большунової, емпатія є фактором, регулятором у прийнятті рішень і здійсненні дій, тобто емпатія завжди має дієвий характер. «Симпатія лежить в основі суджень щодо вчинків інших людей і щодо власної поведінки людини,

оскільки дає можливість подивитися на себе ззовні очима стороннього спостерігача» [12, с.13]. Л.Большунова в своєму дослідженні наводить думки таких класиків, як Шопенгауер та Шелер. Шопенгауер досліджував співчуття щодо всіх істот, яке є властивим усім людям і яке породжує відчуття спільності їх природи та походження. На думку цього філософа, співчуття сприяє стиранню відмінностей між собою та іншими, подоланню егоїзму та ототожненню себе з іншими через переживання спільних з іншими емоцій. Для М.Шелера симпатія – це інтенційний акт, спрямований на пізнання особистості іншого як найвищої цінності. Шелер розрізняє такі форми симпатії, як «співпереживання» (стан злиття з об'єктом симпатії, ідентифікації з його переживаннями) та «співчуття» (участь у переживаннях іншої людини зі збереженням незалежних почуттів суб'єкта, його цілісності).

За Т.Ліппсом [13], основним принципом та змістом симпатії є специфічний вид пізнання сутності предмета та об'єкта, коли суб'єкт усвідомлює себе і свої переживання через зміст предмета і об'єкта, проєктуючи в нього своє «Я». При цьому, естетичне задоволення є заснованим на симпатії, тобто на «безпосередньому переживанні в іншому свого я» [13, с. 218]. Відчування як «привнесення почуттів» – це процес переносу переживань та особистих відчужень на предмети і явища зовнішнього світу, які сприймаються, приписування їм наших емоційних станів. «Я об'єктивую або проєктую в предмет себе, налаштованого певним чином. Понад те, я перебуваю в предметі без всякого впливу з мого боку. Я знаходжу настрої у предметі, власне, я відчуваю цей настрої» [13, с. 217]. Відповідно, людські якості та переживання можуть переноситися на всі без винятку явища та предмети зовнішнього світу.

У моменті симпатії, стверджує Ліппс, відчуття прекрасного або естетичне відчуття цінності набуває властивої йому глибини. Чим багатшим є це відчуття, чим більше позитивного та позитивно цінного суб'єкт знаходить у цьому об'єкті, тим більше виникає предикатів щодо прекрасного об'єкта. Саме тоді об'єкт отримує оцінку як результат формування судження, яке є одночасно

естетичним, бо є судженням смаку, але і є політичним, бо ідентифікує об'єкт у соціально-політичному просторі та формує підґрунтя до відповідної політичної дії.

За Ліппсом, якщо радість, викликана величним, є за природою естетичною радістю, то відповідне відчуття перетворюється на відчуття внутрішньої могутності, на відчуття піднесеного. Піднесеним є те, в чому я почуваюся внутрішньо величним, таким, що виділяється з середнього рівня. Так, наприклад, споглядання символів могутньої імперії, з якою людина себе ідентифікує, або прослуховування її гімну дають суб'єкту, який спостерігає політико-естетичний об'єкт, внутрішнє відчуття та переживання своєї величі та могутності. Стимуляція відчуття величного в людях дає їм не лише відчуття величності, особливості, значимості, а й творить передумови для закріплення політичних установок, стереотипів та формує передумови для мотиваційно-дієвих структур психіки.

Політико-естетичні об'єкти можуть спричиняти відчуття піднесеного, веселого, легкого, граючого, відчуття витонченого. До негативних відчуттів належить відчуття огидного, прикладами якого є об'єкти, що демонструють слабкість, пустоту, в'ялість, тупість, внутрішні протиріччя, дисонанс, кволість, руйнування. Носій подібних емоційних інтенцій, відповідно, може викликати лише огиду, відразу, ненависть, злість і т.д. Стимуляція таких відчуттів щодо політичних опонентів має відповідні наслідки для політико-психологічних процесів на індивідуальному, груповому або суспільному рівнях.

Комічним є те, що виявляє претензію бути величним та значним, що набуває вигляду величного, щоб потім раптом перетворитися на ніщо. Комічне набирає вигляду величного, великою мірою збуджує увагу до об'єкта естетизації та нівелює його значимість. Стимулюючи гумор та сатиру, можна звести до мінімуму емоцію страху щодо більш сильного політичного опонента.

Комічне в політичному гуморі та сатирі відіграє роль, аналогічну стражданням в трагедії. Страждання вривається в життя індивідуума, шкодячи йому та вбиваючи його. Але переживання страждання, за Т.Ліппсом, дає змогу суб'єкту переживання наблизитися до загальнолюдських та загально значимих цінностей, а

саме – переживання стає більш цінним, значимим. У цьому полягає трагічне співчуття або симпатія. Немає кращого засобу глибше пережити та відчутти загальнолюдське, ніж трагедія.

Процес формування оцінного судження щодо естетичного об'єкта Т.Ліппс також пояснює через процеси емпатії та об'єктивації. Естетична оцінка, на думку дослідника, пояснюється таким чином. Я естетично оцінюю – це означає: я не лише знаю цінність, властиву об'єкту, але я її відчуваю та переживаю, в мені дійсно відбувається оцінювання, оскільки, врешті-решт, відбувається повне моє перетворення, яке вимагає від мене об'єкт та на яке він має право. Ця моя об'єктивація є вже сама по собі оцінкою.

Т.Ліппс пояснює феномен естетичного переживання та естетичної оцінки через конструкцію проєкції. Естетичне переживання, наприклад, задоволення від прекрасного або переживання страждання є завжди перенесенням цих емоцій на внутрішнє «Я» людини, яка переживає ці почуття. В процесі проєкції безпосередньо задіяний феномен емпатії. Ліппс також звертає увагу на те, що «зміст краси складає життя, сила, багатство та внутрішня гармонія позитивних життєвих проявів», з чого виходить те, що зміст краси є в собі етичним.

Об'єктом естетичного споглядання може бути лише те, що може бути саме осягнуте, тобто зрозуміле, внутрішньо засвоєне, «апперціповане». Будь-який естетичний об'єкт є багатоманітним, а його розуміння є водночас внутрішнім переходом від одного елементу до іншого, об'єднання цих елементів у внутрішньому русі, тобто сукупності психічних реакцій людини під час контакту з естетичним об'єктом.

Людину ми сприймаємо безпосередньо з її уявленнями, почуттями, волею до її зовнішніх проявів. Ми бачимо в її рухах тугу, впертість, цілеспрямованість і т.д. Через процес об'єктивації ті зовнішні прояви чужого нам тіла, які ми сприймаємо, збуджують нас внаслідок первинного устрою нашого психофізичного організму, тенденції певного ставлення до нього – пробуджують у нас особливу внутрішню активність. Дотримуючись цієї логіки, ми можемо під людиною мати на увазі політичного лідера, державного діяча або громадського активіста. Механізм

формування судження щодо нього, як політико-естетичного об'єкта, буде аналогічним.

Тому те, що сприймається нами, стає «символічним», тобто перетворюється на чуттєвого носія цього нашого ставлення. Жест, що сам по собі є лише певними змінами зовнішнього вигляду людини, стає жестом гніву, туги, радості і т.д. Спосіб говорити (темп, сила звуку, голос) сприймаються за вияв певної особистості або певного настрою за допомогою перенесення себе самого на інших.

Відчуття, які виникають як спровоковані естетичними об'єктами, за Т.Ліппсом, не є «дійсними відчуттями», не є «уявними відчуттями», а є суто естетичними відчуттями, які виникають як, наприклад, «об'єктивована гордість». «Я відчуваю гордість як гордість людини, яка в гордості виявляє свою людську активність, тобто проявляє дещо позитивне, якусь свою силу». Таким чином, за логікою Т.Ліппса, коли я переживаю гордість, я відчуваю себе людиною, але не людиною взагалі, а тою людиною, яка стала об'єктом мого естетичного споглядання, в яку я перевтілююсь, і тільки такою.

Окрім усього вищезазначеного, слід зауважити, що, беручи участь у процесі естетичного сприйняття, глядач переймає жести, пози або тони голосу об'єкта, що в психології називають «ефектом кінестетичного зараження», який досліджував ще З.Фройд. Відповідно, естетична насолода відчувається тією мірою, якою людина через проекцію досягає спільності між собою та об'єктом, переживаючи настрій, що виходить з нього. Тут відбувається, на думку Є.Басіна, перетворення в «Я-образи» реального «Я» людини з допомогою ідентифікації, де образами можуть виступати як образи інших людей (існуючих або вигаданих), так і образи неживих об'єктів. Формування «Я-образів» містить у собі афективні (емоційні), когнітивні (пізнавальні) та поведінкові аспекти «Я». Іншими словами, в творчому акті, де основою є ідентифікація, образи починають функціонувати не як образи, а як «Я», тим самим здійснюючи керуючу та регулюючу функцію [14, с. 11–12]. Якщо об'єктом ідентифікації є просторово-часові, ритмічні структури, об'єкти, взяті в абстракції від свого змісту, то в процесі емпатія суб'єкт здійснює моторний мімесис.

Висновки. Звісно, феномен емпатії та його роль у політико-естетичних процесах відобразити повною мірою в статті неможливо. Головним нашим завданням було показати взаємозв'язок психологічного феномену емпатії з процесом об'єктивації політико-естетичних об'єктів, унаслідок чого у суб'єкта формується певний емоційно-чуттєвий стан, який становить сукупність факторів та передумов для політико-естетичних суджень, відповідних мотивацій та дій.

Виходячи з наведених досліджень емпатії як психічного процесу та її соціальних функцій, можна дійти висновку, що феномен емпатії є природною здатністю людини, яка впливає на його поведінку в соціальному просторі. Емпатія є емоційним співчуттям або співпереживанням людини, за природою соціальним феноменом, здатним відтворювати соціальні та політичні зв'язки та взаємодії, а також виконувати конструктивну функцію щодо політичного простору, стимулюючи процеси формування політичної ідентичності та інтеграції.

-
1. Бушанський В.В. Естетика політичної влади: монографія / В.В.Бушанський . – К.: Вид. ПАРАПАН, 2009. – 360 с.
 2. Sartwell C. Political Aesthetics / C.Sartwell. – Ithaca: Cornell University Press, 2010. – 230 с.
 3. Мэй Р. Мужество творить: очерк психологии творчества / Р. Мэй; [пер. с англ.]. – М.: Институт общегуманитарных исследований, 2012. – 160 с.
 4. Иган Дж. Базисная эмпатия как коммуникативный навык / Дж. Иган // Журнал практической психологии и психоанализа. 2001, № 1 [Электронный ресурс] / Дж. Иган. – Режим доступа: <http://www.psyjournal.ru> Портал психологических изданий PsyJournals.ru — <http://psyjournals.ru/mpj/2010/n1/27846.shtml>
 5. Бодалев А.А. Познание человека человеком / А.А.Бодалев, Н.В.Васина. – СПб., 2005. – 320 с.
 6. Эфроимсон В.П. Родословная альтруизма / В.П. Эфроимсон // Новый мир. – 1971. – № 10.
 7. Hoffman M.L. Empathy and moral development / M.L.Hoffman. – Cambridge Univ. Press, 2000 [Электронный ресурс] / M.L. Hoffman. – Режим доступа: // <http://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam032/99029669.pdf>

8. Dragons of Eden: Speculations on the Evolution of Human Intelligence / C. Sagan. – Ballantine Books, 1989. – 288 с.
9. Кожина Н.Г. Аксиологическая идентификация личности: монография / Н.Г. Кожина. – Пермь: Изд-во Перм. нац. исслед. политехн. ун-та, 2011. – 93 с.
10. Conflict and Social Order: A Research Strategy for Complex Propositions / Рд.М. Williams //Journal of Social Issues. – 1972. – №28. – P.11–27.
11. Marcus, S. Empatia (cercetari experimentale) / S. Marcus. – Bucuresti: Ed. Acad. RSR, 1971. – 61 p.
12. Большунова Л.Н. Влияние музыкальных средств на развитие эмпатии личности / Л. Большунова: дис. канд. психол. наук: 19.00.01. – М.: РГБ, 2003. – 203 с.
13. Липпс Т. Эстетика. Философия в систематическом изложении [Текст] / Т.Липпс; [пер.: И. В. Постман, И. В. Яшунский, С. Ильин]. – М.: Территория будущего, 2006. – 438 с.
14. Басин Е. Я. «Двуликий Янус» (о природе творческой личности) [Текст] / Е. Я. Басин. – М.: Магистр, 1996. – 172 с.